

Трансформація співучасті: поняття та форми

Вознюк Андрій Андрійович –

провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

У статті в кримінально-правовому, кримінологічному та історичному аспектах розглядається проблема визначення поняття та форми співучасті у злочині.

Ключові слова: співучасть, співучасник, злочин, злочинне об'єднання, організована злочинність.

Однією з найбільш проблемних категорій кримінальних правопорушень у слідчій та судовій практиці вважають злочини, учинені у співучасті, що обумовлюється множинністю їх учасників, а в окремих випадках і злочинних діянь. Під час розслідування умисних спільних багатоепізодних діянь, учинених декількома особами, виникають проблеми, пов'язані із встановленням ролі співучасника, кримінально-правових ознак злочинного об'єднання та визначенням його виду. Між тим, найбільш складними є ситуації, коли під час вчинення злочину співучасник, злочинне об'єднання або й сам злочин перетворюється з одного виду в інший.

У Кримінальному кодексі України відсутні положення, що визначають правила кваліфікації цієї категорії суспільно небезпечних діянь. Водночас окремі питання з цього приводу частково висвітлені у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13 “Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями”. Відповідно до абз. 2 п. 1 згаданої постанови, при розгляді багатоепізодних справ судам слід установлювати, на якому етапі злочинної діяльності об'єднання набуло ознак стійкості та до якого саме виду воно належить, маючи на увазі, що нерідко об'єднання зазнає

таких змін після вчинення ряду злочинів у простих формах співучасті (групою осіб або групою осіб за попередньою змовою) чи трансформується з одного виду в інший (наприклад, декілька організованих груп об'єднуються в злочинну організацію, організована група озброюється і набуває ознак банди) [1]. Водночас із цього положення постанови недостатньо зрозуміло, що таке трансформація співучасті, які її форми (види) та як необхідно кваліфікувати злочини, вчинені у такій ситуації.

Проблемні питання кваліфікації злочинів, учинених у співучасті, висвітлено у працях Д. П. Альошина, М. І. Бажанова, Ф. Г. Бурчака, Р. Р. Галіакбарова, Л. Д. Гаухмана, Н. О. Гуторової, Л. М. Демидової, О. О. Дудорова, С. О. Єфремова, Г. П. Жаровської, І. В. Іваненка, О. О. Кваші, О. Ф. Ковітіді, М. Й. Коржанського, М. В. Корнієнка, Є. К. Марчука, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, А. М. Мельникова, В. О. Навроцького, Б. С. Никифорова, Г. В. Новицького, М. І. Панова, А. О. Пинаєва, О. О. Піонтковського, В. А. Робака, А. В. Савченка, П. Ф. Тельнова, О. М. Трайніна, З. А. Тростюк, І. К. Туркевича, В. І. Тютюгіна, В. В. Українець, Б. С. Утевського, Є. В. Фесенка, І. Я. Фойницького, М. І. Хавронюка, І. Х. Хакімова, Р. Л. Чорного, С. Д. Шапченка, М. Д. Шаргородського, Р. М. Яновича, Н. М. Ярмиш та ін. Однак питання розроблення базових положень кваліфікації злочинів під час трансформації співучасті залишилось поза межами ґрунтовних досліджень.

Відтак **метою статті** є розроблення поняття, форм та основних положень кваліфікації злочинів під час трансформації співучасті.

У наукових джерелах виокремлюють різні положення щодо трансформаційних процесів у сфері вітчизняної організованої злочинності, зокрема вчені зазначають про трансформацію інституту співучасті [2; 3; 4], злочинної поведінки співучасників [5], терористичної діяльності [6], сучасного тероризму [7], окремих кримінально-правових норм про відповідальність за організовані форми злочинної діяльності [8], параметрів злочинності [9], вітчизняної організованої злочинності [10], організованої злочинності в Україні [11; 12].

Відтак трансформацію в контексті організованих форм співучасті доцільно розглядати в кримінально-правовому, кримінологічному та історичному аспектах.

Не можна погодитись з позицією І. М. Карпенко про те, що у співучасті трансформація (переростання, перетворення) розглядається як один із проявів експесу виконавця [5, с. 331]. На наш погляд, це занадто вузький підхід до трансформації у співучасті, оскільки вона може стосуватись не

лише співучасників, але й злочинного об'єднання та його протиправної діяльності.

У тлумачному словнику "трансформація" визначається як зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь. Водночас "трансформувати" означає перетворювати, змінювати вигляд, форму, істотні властивості [13, с. 1469–1470].

Екстраполюючи значення терміну "трансформація" на співучасть, трансформацію співучасті у злочині можна визначити як зміну її істотних ознак і властивостей, унаслідок чого злочинне об'єднання одного виду перетворюється в інший, змінюється роль співучасників чи вид учиненого ними злочину.

З огляду на те, що співучасть характеризується видами співучасників, злочинних об'єднань і вчинених ними злочинів, доцільно виокремити три форми трансформації співучасті у злочині:

1) трансформація форми співучасті (виду злочинного об'єднання);

2) трансформація співучасника (його виду чи ролі);

3) трансформація злочину, вчиненого співучасниками.

Трансформацію злочинних об'єднань (форм співучасті) можна визначити як зміну їх істотних властивостей, унаслідок чого злочинне об'єднання перетворюється з одного виду в інший.

Визнання злочинного об'єднання групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою чи злочинною організацією залежить від характерних кримінально-правових ознак, якими воно володіє під час вчинення певного злочину.

Перетворення форм злочинних об'єднань пов'язане, насамперед, з етапами їх становлення та розвитку. Так, наприклад, група осіб у процесі злочинної діяльності здебільшого перетворюється в групу за попередньою змовою, а в подальшому може набути ознак організованої групи чи злочинної організації.

Трансформація злочинних об'єднань полягає у перетворенні однієї форми співучасті в іншу. Наприклад, простої в більш складну, або ж навпаки. Відтак, залежно від рівня суспільної небезпеки злочинних об'єднань можливі такі варіанти трансформацій форм співучасті:

1) групи осіб у групу осіб за попередньою змовою;

2) групи осіб за попередньою змовою в організовану групу або злочинну організацію;

3) організованої групи в злочинну організацію;

4) злочинної організації в організовану групу або групу осіб за попередньою змовою;

5) організованої групи у групу осіб за попередньою змовою.

Водночас можлива трансформація злочинних об'єднань в межах загальних і спеціальних її видів:

1) злочинного об'єднання загального виду у спеціальне (наприклад, організованої групи в банду);

2) злочинного об'єднання спеціального виду в загальний (наприклад, банди у злочинну організацію);

3) злочинного об'єднання одного загального виду в інший (наприклад, організованої групи у злочинну організацію);

4) злочинного об'єднання одного спеціального виду в інший (наприклад, банди в терористичну організацію).

Зміна форми злочинних об'єднань може відбуватися у переході як до найближчої форми співучасті, так і через одну. Наприклад, декілька злочинів учиняє група осіб за попередньою змовою, а решту – злочинна організація. У цьому випадку об'єднання оминає таку форму співучасті як організована група.

Причини трансформації пов'язані з набуттям чи втратою об'єднанням тих чи інших кримінально-правових ознак, зокрема залученням до спільної діяльності інших співучасників або їх виходом, набуттям стійкості, ієрархічності, досягненням певної домовленості та ін.

На наш погляд, група осіб перетворюється в групу осіб за попередньою змовою з моменту досягнення змови щодо вчинення нового (другого чи наступного) злочину.

Група ж осіб за попередньою змовою стає організованою групою з досягненням стійкості, відповідного кількісного складу об'єднання та домовленості про вчинення нового злочину.

Водночас організована група набуває ознак злочинної організації з побудовою ієрархічності, появою відповідного кількісного складу та визначенням мети безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

До ознак, що характеризують ступінь суспільної небезпеки злочинної спільноти, з набуттям чи втратою яких об'єднання одного виду перетворюється в інший вид, слід віднести:

1) момент досягнення змови про вчинення злочину;

2) кількість учасників об'єднання;

3) стійкість;

4) розподіл функцій і ролей, в тому числі ієрархічність об'єднання;

5) мету створення та діяльності злочинного об'єднання;

6) озброєність.

У процесі злочинної діяльності такі об'єднання можуть вчиняти злочини у різних формах співучасті, видозмінюватись, тому в кожному конкретному випадку кримінального правопорушення слід з'ясувати якими кримінально-правовими ознаками воно володіє в момент вчинення кожного окремого злочину.

З огляду на зазначене, слід закріпити правило, відповідно до якого дії співучасників під час вчинення злочинів у складі різних видів злочинних об'єднань мають кваліфікуватися самостійно у кожному конкретному випадку.

До того ж, у кожному спільному злочині необхідно з'ясовувати, якими кримінально-правовими ознаками характеризувалось об'єднання на момент його вчинення [14].

Наступним видом трансформації співучасті є трансформація співучасників, що полягає у зміні їх істотних властивостей, унаслідок чого співучасник перетворюється з одного виду в інший. Наприклад, виконавець набув статусу організатора, пособник став виконавцем, організатор – співвиконавцем тощо.

В судовій практиці здебільшого зустрічаються випадки, коли виконавець, підбурювач чи пособник набувають статусу організатора.

У такому випадку під час кваліфікації злочинів, учинених у співучасті, необхідно брати до уваги ту роль, яку виконував співучасник на момент вчинення кожного злочину в складі об'єднання.

Водночас, на відміну від попереднього різновиду трансформації, у цьому випадку можливе поєднання в одній особі співучасників різних видів, наприклад організатора і виконавця. Г. П. Жаровська такий факт називає суміщенням функцій та ролей [15, с. 9, 186].

Трансформацію ролі співучасника слід відмежовувати від суміщення ролей. Ці поняття різняться між собою. У результаті трансформації особа виконує іншу роль, ніж та, яку вона виконувала попередньо. Водночас у результаті суміщення ролей особа виконує функції двох і більше різних видів співучасників.

При цьому можлива паралельна трансформація і суміщення ролей. Так, наприклад, один із виконавців злочину в групі осіб за попередньою змовою набуває рис організатора, однак разом з іншими учасниками продовжує безпосередньо брати участь у виконанні об'єктивної сторони злочину. Відтак, він трансформується з простого виконавця злочинів у організатора групи, суміщаючи при цьому роль виконавця злочинів, учинених у складі цього об'єднання.

Тому виникає питання як кваліфікувати дії вищезазначених осіб у таких ситуаціях. На наш погляд, під час вчинення будь-якого злочину в складі злочинного об'єднання слід з'ясовувати роль кожного його учасника. Отже, дії таких суб'єктів слід кваліфікувати залежно від ролі чи ролей, які виконувала особа на момент вчинення злочину.

Трансформація злочину, вчиненого співучасниками, – це зміна його істотних властивостей, унаслідок чого злочин, учинений у співучасті перетворюється з одного виду в інший. Наприклад, члени організованої групи таємно проникли до сховища з метою викрадення чужого майна, однак були помічені працівниками охорони. У результаті продовження злочинних дій крадіжка трансформувалась у грабіж.

К. П. Задоя стверджує, що трансформація злочинної поведінки є правозастосовною ситуацією, яка полягає в тому, що діяння особи розпочинається як злочин одного виду (різновиду) (“первинний”), але згодом продовжується як

злочин іншого виду (різновиду) (“трансформований”) [16; 17].

У цій ситуації можливі два варіанти кваліфікації протиправних діянь: 1) за сукупністю злочинів як замах на первинний злочин і закінчений трансформований злочин; 2) виключно за статтею, що передбачає трансформований злочин.

У певних випадках окремі форми трансформації співучасті можуть відбуватися паралельно. Наприклад, зі зміною одним із співучасників злочинного об'єднання ролі виконавця на організатора, одночасно група осіб за попередньою змовою перетворюється в організовану групу.

Отже, трансформація співучасті у злочині – це зміна істотних ознак і властивостей співучасті, внаслідок чого злочинне об'єднання одного виду перетворюється в інший, змінюється роль співучасників чи вид учиненого ними злочину.

Варто виділити такі форми трансформації співучасті у злочині: 1) трансформація форми співучасті (виду злочинного об'єднання); 2) трансформація співучасника (його виду чи ролі); 3) трансформація злочину, вчиненого співучасниками.

Трансформація злочинних об'єднань – це зміна їх істотних властивостей, унаслідок чого злочинне об'єднання перетворюється з одного виду в інший.

Трансформація співучасників полягає у зміні їх істотних властивостей, унаслідок чого співучасник перетворюється з одного виду в інший.

Трансформація злочину, вчиненого співучасниками, – це зміна його істотних властивостей, унаслідок чого злочин, учинений у співучасті, перетворюється з одного виду в інший.

Дії співучасників під час вчинення злочинів у складі різних видів злочинних об'єднань мають кваліфікуватися самостійно у кожному конкретному випадку.

Під час кваліфікації злочинів, учинених у співучасті, необхідно брати до уваги ту роль, яку виконував співучасник на момент вчинення кожного злочину в складі об'єднання.

Трансформацію ролі співучасника слід відмежовувати від суміщення ролей. Ці поняття різняться між собою. У результаті трансформації особа виконує іншу роль, ніж та, яку вона виконувала попередньо. Водночас, у результаті суміщення ролей особа виконує функції двох і більше різних видів співучасників.

Список використаних джерел

1. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.
2. Епифанова Е. В. Становление и развитие института соучастия в преступлении в России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Епифанова Елена Владимировна. – Краснодар, 2002. – 229 с.
3. Малахов О. В. Институт соучастия в уголовном праве России 1917–1926 гг. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Малахов Олег Валерьевич. – Йошкар-Ола, 2006. – 194 с.
4. Кубов Р. Х. Трансформация института соучастия в современномууголовном праве / Р. Х. Ку-

бов // Российский следователь. – 2007. – № 16. – С. 19–22.

5. Карпенко І. М. Особливості врахування трансформації злочинної поведінки при оцінці дій співучасників злочину / І. М. Карпенко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 330–336.

6. Алехин В. П. Соучастие в террористической деятельности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Алехин Виталий Петрович. – Краснодар, 2008. – 226 с.

7. Кошевой И. О. Криминологические и уголовно-правовые проблемы борьбы с содействием террористической деятельности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кошевой Иван Олегович. – М., 2011. – 182 с.

8. Клименко Н. Ю. Уголовно-правовые и криминологические признаки форм соучастия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Клименко Наталия Юрьевна. – Саратов, 2002. – 196 с.

9. Арутюнов А. А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Арутюнов Александр Арташевич. – М., 2001. – 180 с.

10. Мельничук Т. В. Організовані злочинні угруповання з міжнародними зв'язками в Україні: на шляху до транснаціоналізації / Т. В. Мельничук // Південно-український правничий часопис. – 2011. – № 1. – С. 219–222.

11. Гусева В. П. До питання про трансформацію організованої злочинності в Україні / В. П. Гусева // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – № 25. – С. 66–71.

12. Бусол О. Ю. Детермінація організованої злочинності: криминологічний аспект / О. Ю. Бусол // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 125–132.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови : (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов.

ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпін'я : Перун, 2009. – 1736 с. : іл.

14. Вознюк А. А. Трансформація злочинних об'єднань та її вплив на кваліфікацію злочинів / А. А. Вознюк // Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України [Текст] : зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 255–257.

15. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – К., 2004. – 211 с.

16. Задоя К. П. Спеціальні правила кваліфікації трансформації злочинної поведінки / К. П. Задоя // Адвокат. – 2012. – № 1 (136). – С. 42–44.

17. Задоя К. Юридична природа трансформації злочинної поведінки та правила її кваліфікації / К. Задоя // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11. – С. 109–112.

В статті в уголовно-правовом, криминологическом и историческом аспектах рассматривается проблема определения понятия и формы соучастия в преступлении.

The article deals with the problem of the concept of complicity in a crime in the criminal, criminological and historical aspects.

Стаття надійшла до редакції журналу 4 квітня 2014 року.